

Тильчик О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

THE SUBJECTS OF THE FORMATION OF A POLICY TO COUNTERACT THE SHADOWING OF THE ECONOMY IN UKRAINE

У статті аналізуються передумови формування системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протидії тінізації вітчизняної економіки як підсистеми забезпечення національної безпеки України. Особла увага приділена статусу суб'єктів формування політики і, зокрема, недолікам, які потребують вирішення.

Ключові слова: суб'єкт адміністративно-правового забезпечення, тінізація економіки, протидія тінізації економіки, статус суб'єкта права, система суб'єктів протидії.

В статье анализируются предпосылки формирования системы субъектов административно-правового обеспечения противодействия тенизации отечественной экономики как подсистемы обеспечения национальной безопасности Украины. Особое внимание уделено статусу субъектов формирования политики и, в частности, недостаткам, которые требуют решения.

Ключевые слова: субъект административно-правового обеспечения, тенизация экономики, противодействие тенизации экономики, статус субъекта права, система субъектов противодействия.

The article is about analyzes the preconditions for the formation of the system of subjects of administrative and legal support for counteracting the shadow economy of the national economy as a subsystem of ensuring the national security of Ukraine. Particular attention is paid to the status of political makers and, in particular, the shortcomings that need to be addressed.

Key words: the subject of administrative and legal support, the shadowing of the economy, the opposition to the shadowing of the economy, the status of the subject of law, the system of the subjects counteraction.

Важливим напрямом у теорії і практиці адміністративно-правового забезпечення протидії тінізації економіки є визначення кола суб'єктів, зобов'язаних здійснювати вказану діяльність, шляхом виконання відповідної ролі (реалізації правового статусу), котра відведена тому чи іншому суб'єкту діючим законодавством. Правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки достатньо розроблений у межах вітчизняної науки.

Пропозиції щодо формування відповідної системи простежуються в доробках В.Б. Аверянова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, В.Т. Білоуса, Ю.П. Битяка, В.А. Ліпкана, Т.О. Мацелик, Н.Р. Нижник, О.П. Рябченко, В.М. Поповича, Г.П. Ситника та інших. Однак слід визнати, що на сьогодні відсутнє уявлення про суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протидії тінізації економіки. Це, в першу чергу, пов'язане з проблемою відсутності єдиного підходу до поняття протидії тінізації економіки – як загрози національній безпеці, та комплексного бачення системи суб'єктів забезпечення такої діяльності, як підсистеми іншої системи – суб'єктів забезпечення національної безпеки. Поряд із цим часто наголошується на необхідності активізації досліджень у даному напрямі, оскільки вони є складовою частиною більш складної і глобальної проблеми, яка порушувалася в адміністративних розвідках не лише вітчизняних вчених, а саме: формування контрольної гілки влади [1; 2; 3].

Так, статтею 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначаються суб'єкти

забезпечення національної безпеки (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Національне антикорупційне бюро, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, військові формування, органи і підрозділи цивільного захисту, громадяни України та об'єднання громадян) [4]. Представляється, що наведений перелік, з урахуванням підходу до конструкції цієї норми, є вичерпним. Перелічені суб'єкти діють відповідно до повноважень, про які йде мова у статті 8 цього ж Закону, проте незрозуміло, яким безпосередньо загрозам вони при цьому протидіють – усьому комплексу чи окремим (перелік яких визначено статтею 7 наведеного Закону).

Зважаючи про проголошений у статті 6 принцип «чіткого розмежування повноважень та взаємодії органів державної влади», логічно припустити, що повноваження суб'єктів протидії конкретній загрози обмежується відповідною сферою їх діяльності, яку окреслено у відповідних нормативно-правових актах. До прикладу: у сфері забезпечення державної безпеки суб'єкти протидії загрози – поширення в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності, визначені статтею 5 «Система органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю» Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організова-

ною злочинністю» [5] та іншими Законами України, що визначають правовий статус спеціально уповноважених правоохоронних органів (Закон України «Про службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» тощо).

На відміну від забезпечення протидії наведеній загрозі, дати відповідь на питання про систему суб'єктів (органів) протидії загрозі тінізації національної економіки надзвичайно важко. Така ситуація пов'язана як із відсутністю нормативно-визначеного поняття тінізації економіки як загрози, так і чіткого визначення засад політики протидії цій загрозі в, наприклад, спеціальному Законі України (або затвердженій Концепції чи Стратегії), який би визначав і систему суб'єктів чи характеризував конкретну сферу відносин.

На користь необхідності усунення вказаної невідповідності можна навести також положення Концепції національної безпеки у фінансовій сфері, в якій тінізація економіка віднесена до явищ і чинників, що можуть призвести до створення внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері.

Розглядаючи проблему формування системи суб'єктів забезпечення протидії тінізації, варто звернути увагу на науковий доробок В.А. Ліпкана, який здійснив спробу вдосконалення наукового уявлення про систему забезпечення національної безпеки, яка створюється і розвивається на основі Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері національної безпеки, а ефективність якої досягається шляхом чіткого визначення адміністративно-правового статусу кожного із суб'єктів, що входять до неї [6, с. 104, 105].

Правова протидія загрозам на сьогодні визнається такою, що відстає від кількості загроз та їх постійної трансформації. Вітчизняне правове поле у сфері регулювання відповідних суспільних відносин не враховує фактів первинної необхідності захисту відповідних сфер від загроз та безпосередніх впливів [7, с. 857]. Таке відставання помітне під час визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення протидії тінізації економіки як загрози національній безпеці, оскільки Законом України «Про основи національної безпеки України» з метою забезпечення такої протидії пропонується здійснювати реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери, зменшення позабанківського обігу грошової маси (стаття 8 Закону) [4]. За такого правового оформлення складно чітко ідентифікувати суб'єктів протидії, причому не тільки спеціальних, а власне суб'єктів забезпечення такої протидії навіть загальної компетенції, тобто таких, що формують політику у відповідній сфері.

Тож нині говорити про функціонування системи суб'єктів забезпечення протидії та власне суб'єктів протидії складно (скоріше передчасно), оскільки вона повинна відображати упорядкування відносин та зміст такої діяльності відповідних суб'єктів права, спрямований на виконання відповідного державного завдання з ідентифікації, запобігання, виявлення та нейтралізації загрози тінізації, шляхом реалізації

покладених на таких суб'єктів правозахисних функцій. Причому у вітчизняній науці практично відсутні спроби формування відповідної системи забезпечення. Це пояснюється домінуванням та просуванням ідеї «оздоровлення економіки та створенням сприятливого інвестиційного клімату в Україні», що, на думку окремих вчених та практиків, призведе до добровільного «виведення із тіні» економіки, суб'єктами економічної діяльності. Це продукує обмеження правових можливостей органів державної влади, передусім виконавчої, в частині протидії правопорушенням у сфері економіки, при цьому ще більше ускладнює дану ситуацію відсутність усвідомлення необхідності комплексної протидії цим правопорушенням, а не тільки такій її частині, як злочини.

Очевидно, що на сьогодні більш доцільно говорити про конгломерат розрізнених публічно-правових інституцій, а не про власне систему забезпечення протидії правопорушенням конкретно у сфері економіки. Оскільки система суб'єктів (чи система забезпечення) повинна характеризуватися передусім цілісністю, залежністю кожного елемента від його місця, функцій тощо у межах системи, зумовленістю поведінки системи, а не тільки і не стільки поведінкою її окремих елементів, як таких, що визначають структуру системи, взаємозалежністю системи та її ієрархічністю. Зокрема, всі наведені ознаки в сукупності визначатимуть множинність описання такої системи [8, с. 141].

Окремі напрями протидії тінізації економіки переважно реалізується в рамках політики запобігання корупції відповідною системою суб'єктів. Виокремлення підсистем протидії корупції та злочинності загалом як автономних, зокрема й відсутність системності в діяльності органів протидії правопорушенням у сфері економіки, не дає можливість сформулювати поняття «суб'єкт протидії тінізації економіки», яке відображало би підзаконну діяльність спрямовану на конкретно визначену мету – протидію тінізації.

Тож окреслюючи перспективи визначення суб'єктів протидії тінізації, до їх першого рівня можна віднести ті, що формують державну політику протидії тінізації економіки. Так, відповідно до частини першої статті 106 Конституції України [9] Президент України забезпечує національну безпеку країни шляхом здійснення керівництва в згаданій сфері та очолює Раду національної безпеки та оборони України, рішення якої затверджуються відповідними Указами Президента [9]. Частиною другою статті 2 Закону України «Про основи національної безпеки України» розробляються і затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України, доктрини, концепції, стратегії, програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Відповідно до зазначених поло-

жень Президент України статтею 4 вказаного Закону визнається суб'єктом забезпечення національної безпеки [4], зокрема й суб'єктом протидії тінізації вітчизняної економіки.

Незважаючи на визнання тінізації економіки загрозою національній безпеці, нині відсутні нормативно-правові акти, які формували би принципи протидії такій загрозі. Натомість окремі рішення РНБО України стосувалися власне ліквідації окремих причин і умов посилення загроз у сфері економіки, зокрема й тінізації. Такими рішеннями є, до прикладу, Указ Президента України від 22 січня 2010 року № 55 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 7 жовтня 2009 року «Про розбудову і модернізацію інфраструктурних систем економіки і систем життєзабезпечення» [10], Указ Президента України від 24 жовтня 2008 року № 965 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 жовтня 2008 року «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» [11], що втратили чинність. Цей факт свідчить про короткостроковість заходів, спрямованих на протидію тінізації економіки. Вказане питання підлягало вирішенню в іншому акті – Указі Президента України від 26 травня 2015 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [12], проте цього не відбулося, оскільки на перший план висунуто інші проблеми, зокрема протидії окремим загрозам (злочинності, корупції, тощо). Одним із перспективних напрямів діяльності Президента України є вирішення питання щодо формування повноцінної політики – прийняття концепції протидії тінізації економіки тощо. Такий крок наділить новим значенням дослідження в напрямі визначення системи суб'єктів протидії зазначеній загрозі та спонукатиме до нових розробок, зокрема в частині розв'язання питання компетенції відповідних суб'єктів з урахуванням системного підходу.

Поряд із цим необхідно врахувати гостроту питання діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протидії тінізації економіки шляхом формування основоположних засад діяльності «публічної адміністрації», оскільки, як зазначає І.В. Патерило, поряд із органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також суб'єктами делегованих повноважень, управлінську діяльність можуть здійснювати й владні інституції, які не входять до їх числа. Зокрема, йдеться про Президента України [13, с. 25], який на підставі положень статті 106 Конституції України, окрім політичної функції, здійснює управлінську (адміністративну) діяльність, що виражається у формі прийняття відповідних правозастосовних (індивідуальних) актів [14, с. 162], як-то: укази та розпорядження.

Підтримуючи тезу відомих вчених, таких як Н.Р. Нижник, В.Т. Білоус, Г.П. Ситник, про те, що забезпечення національної безпеки і оборони України зорієнтоване на практичну координацію всіх видів

діяльності державних органів та інститутів громадянського суспільства з метою виявлення, усунення і відвернення дійсних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз [15, с. 145], варто вказати на Раду національної безпеки та оборони України, яка є спеціальним державним органом, що покликаний забезпечувати одну з найважливіших функцій Президента України – забезпечення національної безпеки – шляхом координації діяльності відповідних суб'єктів. Причому до складу вказаного суб'єкта відносяться керівники провідних безпекових органів. Зокрема, до складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять: Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України приймає участь Голова Верховної Ради України.

Компетенція РНБО України визначається статтею 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України». Так, відповідно до функцій, визначених Конституцією та статтею 3 Закону, РНБО України здійснює контроль та координацію за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки, зокрема за діяльністю суб'єктів, що пов'язана з протидією корупції, боротьбою зі злочинністю [4]. Таким чином, до компетенції РНБО України не входить протидія тінізації економіки, оскільки остання визначається кризь призму відповідної протидії однопорядковим негативними явищами. По суті, відсутність безпосередньої вказівки на обов'язок забезпечення безпеки у сфері економіки шляхом протидії тінізації є причиною відсутності відповідного підзаконного стратегічного (концептуального) нормативно-правового акту, який визначив би принципи та нормативні основи діяльності, зокрема, органів виконавчої влади в такому напрямі.

Поряд із Президентом України чільне місце в забезпеченні протидії тінізації економіки займає Верховна Рада України, а її роль є фундаментальною, оскільки вона обумовлена специфічним місцем у системі органів публічної влади та характером компетенції щодо забезпечення законодавчих основ національної безпеки в усіх сферах, зокрема й економіки. Окремо варто вказати на здійснення парламентського контролю, реалізація якого поряд із діяльністю суб'єктів регулювання економіки (формування та реалізації політики) утворює правові передумови віднесення останніх до суб'єктів забезпечення протидії тінізації економіки. Причому названий орган державної влади приймає закони України, розглядає та приймає рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, засади митної справи, податкової політики тощо.

Окремо слід відзначити, що Верховна Рада України та її комітети реалізують функції з публічного адміністрування. Це підтверджується, передусім, статтею 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України [17], згідно з якою акти, дії чи безді-

яльність Верховної Ради України можуть оскаржуватися в порядку адміністративного судочинства. Про діяльність Верховної Ради України в статусі публічної адміністрації йде мова, в тому числі, і у статті 138 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [18], відповідно до якої Верховна Рада України з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій приймає як постанови з конкретних питань, так і постанови, що містять положення нормативного характеру. Тож вбачається, що діяльність Верховної Ради України не обмежується виключно законотворчою роботою. У процесі здійснення своїх повноважень вона використовує низку інструментів, таких як: нормативні акти підзаконного характеру та адміністративні акти (постанови з конкретних питань). У свою чергу, виконання функцій публічної адміністрації, зокрема й у сфері протидії тінзації економіки, комітетами Верховної Ради України регламентується Законом України «Про комітети Верховної Ради України» [19]. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» комітет Верховної Ради України – це орган Верховної Ради України, який утворюється із числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки й попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Зазначеною нормою підтверджується, що Верховна Рада України та її комітети виконують функції контролю, які є основою в протидії тінзації. Це дає змогу ще раз підкреслити тезу про те, що названий суб'єкт бере безпосередню участь у протидії тінзації економіки та наділений не лише законодавчими повноваженнями. Окрім того, згідно зі статтею 24 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» рекомендації комітетів, які вони надають під час здійснення контрольних функцій, є обов'язковими до розгляду органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями, які відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [4] визнаються суб'єктами забезпечення національної безпеки, а отже, і тінзації економіки. Із вказаного випливає, що комітети Верховної Ради України здійснюють управлінський вплив не лише в межах Верховної Ради України (тобто внутрішнє управління), а й на інших суб'єктів, у тому числі приватних осіб (зовнішні управлінські дії, що можуть бути предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства). Таким чином, на думку І.В. Патерило, викладене дає змогу однозначно віднести Верховну Раду України та її комітети, в частині реалізації управлінських функцій, до суб'єктів публічної адміністрації [13] і суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протидії тінзації економіки.

Роль Кабінету Міністрів України в напрямі адміністративно-правового забезпечення протидії тінзації економіки важко переоцінити, оскільки остан-

ній є вищим органом у системі органів виконавчої влади та відповідно до статті 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» виконує завдання щодо забезпечення економічної самостійності України, вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, в тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення. Проводить розробку і виконання загальнодержавних програм економічного розвитку, а також розробляє, затверджує та виконує інші державні цільові програми. До його завдань також відносяться й забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності, здійснення управління державною власністю. Окремо реалізує заходи щодо забезпечення національної безпеки України, боротьби зі злочинністю. Організовує та забезпечує провадження зовнішньоекономічної діяльності та митної справи. Займається спрямуванням та координацією роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, зокрема й шляхом контролю за їх діяльністю [20].

Незважаючи на визначальне місце Кабінету Міністрів України в системі забезпечення протидії загрозам, зокрема й тінзації економіки, правове забезпечення його діяльності у сфері забезпечення національної безпеки гостро піддане критиці. Так, на думку В.А. Ліпкана, з прийняттям Закону України «Про Кабінет Міністрів України» компетенція Кабінету Міністрів України у сфері національної безпеки набула законодавчого закріплення і визначеності. Поряд із позитивним кроком щодо визначення правового підґрунтя діяльності Уряду України існує низка недоліків, зокрема в частині визначення обсягу та спрямування компетенції даного державного органу у сфері забезпечення національної безпеки. Так, вченим наголошується на помилковій звуженості компетенції Кабінету Міністрів України, зокрема в пункті 5 статті 21, оскільки в ній регламентовано питання не національної безпеки взагалі, а лише воєнної безпеки. Таким чином, аналіз положень Закону України «Про основи національної безпеки України» та Закону України «Про Кабінет Міністрів України» дав можливість досліднику стверджувати про підміну понять, а відтак і значне обмеження повноважень Кабінету Міністрів у даній сфері. Наведене призводить до того, що рудиментарний підхід до ототожнення національної і воєнної безпеки, втілений у положеннях закону про Кабінет Міністрів України, як наслідок має щораз виникаючу проблему реформування сектору безпеки [21]. Наведене прослідковується і у формуванні системи суб'єктів, їх правового забезпечення тощо, діяльність яких повинна враховувати не окремі загрози національній безпеці, а всього спектру, передбаченого Законом України «Про основи національної безпеки України».

До того ж, закон покликаний визначити організацію, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України (в аналізованій автором редакції),

набираючи чинності, вносить істотний дисбаланс в законодавчу систему України, зокрема у сфері безпеки, оскільки повністю суперечить Законам України «Про основи національної безпеки України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», Стратегії національної безпеки, тощо [21].

Наведена критика положень Законів України може впевнено визнатися конструктивною, оскільки вектор забезпечення національної безпеки залиша-

ється незмінним – його спрямованість визначається кризовою ситуацією на Сході України, і, як наслідок, забезпечення оборони є пріоритетним поряд із протидією тінізації економіки. Причому варто зацентувати увагу на системному зв'язку загроз та продуктування загострення однієї внаслідок іншої, що має бути визначальним фактором у вибудові протидії таким загрозам та формуванні системи суб'єктів забезпечення всіх рівнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / НАН України Інститут держави і права імені В.М. Корецького. – К., 1999. – 390 с.
2. Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... доктора. юрид. наук : 12.00.07 / В.М. Гарашук ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 413 с.
3. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В.П. Горбулін. – К. : Євроатлантикінформ, 2007. – 592 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України : від 30.06.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
6. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. докт. юрид. наук : 12.00.07 / В.А. Ліпкан. – Київ, 2008. – 401 с.
7. Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. // Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка. – 864 с.
8. Ігонін Р.В. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції / Р.В. Ігонін // Право і суспільство. – 2015. – № 3 (частина 3). – С. 136.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відом. Верх. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Про розбудову і модернізацію інфраструктурних систем економіки і систем життєзабезпечення : Указ Президента України від 22 січня 2010 року № 55 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0020525-09>.
11. Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України : Указ Президента України № 965/2008 від 24.10.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0032525-08>.
12. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
13. Патерило І.В. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України : дис. докт. юрид. наук : 12.00.07 / І.В. Патерило. – Запоріжжя, 2015. – 442 с.
14. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підруч. / І.І. Бодрова, С.В. Болдирев, В.О. Величко та ін. ; за ред. С.Г. Серьогіної. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Право, 2011. – 360 с.
15. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус ; за заг. ред. П.В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь : Преса України, 2000. – 304 с.
16. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998 р. – № 35. – Ст. 237.
17. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
18. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14–15, № 16–17. – Ст. 133.
19. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
20. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794- VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
21. Ліпкан В.А. Компетенція Кабінету Міністрів України у сфері національної безпеки / В.А. Ліпкан // Судова апеляція. – 2007. – № 2(7). – С. 97–102.